

el-Bahrü'r-râ'ik, IV, 77-102; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 262-278; Buhûti, *Keşşâfü'l-kinâ*, V, 212-213; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), IV, 11-21; Emir es-San'ânî, *Sübûlü's-selâm* (nşr. Hâzım Ali), Mekke 1415/1995, III, 1421-1427; Şevkânî, *Neylü'l-euâtâr*, VI, 276-282; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), III, 439-464; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 552; Sa'dûn Abdülmün'im, *Ahkâmü'l-hul' fi'l-fikhi'l-İslâmî* (yüksek lisans tezi, 1395), Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Sü-ûd el-İslâmiyye; Takıyyüddin el-Hilâlî, *Ahkâmü'l-hul' fi'l-İslâm*, Dimaşk 1983, s. 1-64; M. Tâhir b. Âşûr, *Tefsîrüt-Tahrîr ve't-tenvîr*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü't-Tûnisîyye li'n-neşr), II, 410-412; M. Muhyiddin Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-şahşiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 313-329; M. Akîf Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 43, 114-115; Zekiyyüddin Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye li'l-ahvâlî's-şahşiyye*, Bingazi 1989, s. 458-471; Fahrunnisa Gündüz, *İslâm Hukukunda Muhâlaa* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-74; Âmir Saîd ez-Zeybârî, *Ahkâmü'l-hul' fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1997; M. C. Zilfi, "'We don't Get Along': Women and Hul Divorce in the Eighteenth Century", *Women in the Ottoman Empire* (ed. M. C. Zilfi), Leiden 1997, s. 264-296; Fatma Yıldız, *Kur'an ve Sünnet'e Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı* (yüksek lisans tezi, 2000), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Y. L. de Bellefonds, "Le 'hul', sans compensation en droit hanafite", *St.I*, XXXI (1970), s. 185-195; L. Carroll, "Quran 2:229: 'A Charter Granted to the Wife'? Judicial Khul' in Pakistan", *Islamic Law and Society*, III/1, Leiden 1996, s. 91-126; Yûsuf Abdurrahman el-Firt, "el-Ĥul' fi't-teşrî'i'l-İslâmî ve fi'l-kânûnî'l-Mişrî", *Mecelletü Külliyyeti dâri'l-fulûm*, sy. 27, Kahire 2000, s. 669-724; İzzet Sak - Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, Konya 2004, s. 91-140; "Ĥul'", *Mv.F*, XIX, 234-259.

FAHRETTİN ATAR

MUHÂLEFET

(المخالفة)

Zayıf râvinin sika râviye veya sika râvinin kendisinden daha güvenilir râviye aykırı rivayette bulunması anlamında terim.

Sözlükte "ayrılmak, geri kalmak; aykırı davranmak, uyuşmamak" gibi anlamlara gelen **muhâlefet**, râvinin hadis rivayetindeki güvenilirliğini ortadan kaldıran on cerh sebebinden (metâin-i aşere) biridir ve zabt ile ilgili bir râvi kusurudur. Böyle bir kusuru bulunan râvi hakkında genellikle, "Güvenilir râvilere muhalefet eder"; "Hadisinde aykırılık vardır"; "Bazı ferd, garîb ve münker rivayetleri vardır"; "Hadisiyle uyuşan rivayet bulunmaz"; "Hadisinde fazlalık vardır"; "Hadisi müdrecdir"; "İsnadları birleştirir"; "Hadisi muztaribdir";

"İsnadı doğru dürüst okuyamaz"; "Hadisi ma'rûf değildir"; "Hadisi mahfûz değildir"; "Hadisi şâzdr"; "Hadisi münkerdir"; "Hadisi genelde maktûbdur"; "İsnadları kalbeder ve isimleri değiştirir"; "İsnadları veya haberleri birbirine karıştırır"; "Bazan ma'rûf, bazan münker hadis rivayet eder"; "Daha güvenilir râvilerin rivayetlerine uymadıkça hadisi delil olmaz" gibi ifadeler kullanılır ve bu râviler "Hadisi müdrecdir, münkerdir, şâzdr, maktûbdur, ilâvelidir, muztaribdir, ferddir, garîbdir, zayıftır, tashîf ve tahrîf yapardı" sözleriyle cerhedilir.

Muhalefet kavramı muhalefet eden râviye izâfetle "muhâlefetü'r-râvi", kendisine muhalefet edilen râviye nisbetle "muhâlefetü's-sika" adını alır. Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefet etmesi durumunda muhalif rivayete "münker", muhalefet edilen rivayete "ma'rûf" denir. Güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir râviye muhalefet etmesi halinde ise muhalif rivayet için "şâz", muhalefet edilen rivayet için "mahfûz" terimleri kullanılır.

Hadiste meydana geldiği yere göre muhalefet değişik isimler alır. Zayıf hadis çeşitlerinden müdrec, maktûb, mezîd fî muttasalî-esânîd, muztarib, musahhaf ve muharref türleri muhalefet sebebiyle ortaya çıkmış ve bu terim hepsinin ortak adı olmuştur. Muhalefet senedde veya metinde görülür. Râvinin bir hadisin senedinde ekleme ve birleştirme gibi değişiklikler yapması sebebiyle aynı hadisin daha güvenilir râvilerden gelen isnadına muhalefet etmesine "idrâc", muhalif konna düşen böyle bir hadise "müdrec" denir. Muhalefet isnadında bulunan râvilerin takdim - tehiri şeklinde meydana gelirse hadis "maktûb", muttasıl bir isnadın arasına yabancı bir râvi eklemek suretiyle oluşursa "mezîd fî muttasalî-esânîd" adını alır. Meselâ Kâ'b b. Mürre adının Mürre b. Kâ'b şeklinde okunması, Sâlim'in rivayeti olarak meşhur olan bir hadisin Nâfi'den nakledilmesi veya garîb hadis naklediyor görüntüsü verip dikkat çekmek ya da Buhârî ve Ukaylî'ye yapıldığı gibi bir muhaddisin hâfızasının sağlamliğini kontrol etmek amacıyla sened ve metinlerin birbirine karıştırılması isnadında muhalefetin örneklerindedir.

Metinde görülen muhalefet ise bazan hadisin başına, bazan ortasına, genellikle de sonuna hadise ait olmayan bir metnin eklenmesi veya bir hadisin metnindeki bazı ifadelerin yer değiştirmesi şeklinde meydana gelir. Meselâ Ebû Hüreyre'den

rivayet edilen, "Abdesti eksiksiz alınız; cennemde yanacak ökçelerin vay haline!" meâlindeki hadisin (Buhârî, "Vuđû", 29) baş kısmındaki, "Abdesti eksiksiz alınız" cümlesi aslında Ebû Hüreyre'ye ait olup sonradan metne eklenmiş, böylece asıl metne muhalefet edilmiştir. Görüldüğü üzere mevkuf bir hadisin merfû' olarak rivayet edilmesi de muhalefet sayılmaktadır.

Çok defa senedde, bazan metinde, bazan da her ikisinde görülen bir muhalefet türü de aynı hadisin, birini diğerine tercih etme imkânı olmayacak veya araları uzlaştıramayacak kadar farklı şekillerde rivayet edilmesiyle meydana gelen muztarib hadiste görülür. Meselâ her ikisi de aynı senedle rivayet edildiği halde birbirine aykırı hüküm getiren, "Malda zekâtta başka hiçbir hak yoktur" meâlindeki hadis (İbn Mâce, "Zekât", 3), "Elbette malda zekâtta başka bir hak vardır" meâlindeki hadiste (Tirmizî, "Zekât", 27) metin yönünden iztirâba dayanan muhalefet söz konusudur (*Tecrid Tercemesi*, I, 314). Muhalefetin görüldüğü bir diğer yer de metindeki bazı kelimeleri veya ifadeleri takdim - tehir etmek ya da bunların yazılışlarında imlâ hatası yapmak suretiyle ortaya çıkan maktûb hadistir. İnfakın gösterişten uzak olmasını tavsiye eden Ebû Hüreyre hadisindeki, "... Hatta sağ elinin verdiğini sol eli bilmesin" ifadesini Müslim'in râvilerinden birinin, "... Hatta sol elinin verdiğini sağ eli bilmesin" şeklinde rivayet etmesi (Buhârî, "Zekât", 16; Müslim, "Zekât", 91) "maktûbü'l-metn" denilen bir takdim-tehir muhalefeti örneğidir.

Muhalefet metinde geçen kelimelerden bir veya birkaçında nokta, hareke, harf yahut yazı hatası sebebiyle de meydana gelir. Genellikle metinde, bazan da senedde rastlanan bu muhalefet türünde noktalama hatası yapılan kelimenin bulunduğu rivayet için "musahhaf", hareke veya harf hatası yapılan için "muharref" terimleri kullanılır. Meselâ İbn Mürâcim'i (ابن مزاحم) İbn Müzâhim (ابن مزاحم) diye rivayet etmek tashîf, Üseyd b. Hudayr'ı (سعید بن حصير) Saîd b. Husayn (سعيد بن حصين) şeklinde okumak tahrîf sebebiyle yapılmış bir muhalefettir.

Bir râvideki dalgınlık, dikkatsizlik, hata veya hâfızasındaki zayıflıktan kaynaklanan her türlü muhalefet râvinin zabtını, dolayısıyla güvenilirliğini ortadan kaldıran önemli bir cerh sebebidir. Bu sebeple ilk dönemin meşhur muhaddis ve münekkidlerinden Şu'be b. Haccâc, "Şâz

hadis ancak şâz râviden gelir” demiş, ma'rûf râviden ma'rûf olmayan pek çok hadis rivayet eden ve rivayetinde çokça hata yapanlardan rivayette bulunulamayacağını belirtmiştir. Muhalefet eden bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis münker hadis kapsamında değerlendirilir ve şüphe sebebi olduğu için zayıf sayılarak reddedilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hlf" md.; Buhârî, "Vuđû", 29, "Zekât", 16; Müslim, "Muğaddime", 1, "Zekât", 91; Tirmizî, "Zekât", 27; İbn Mâce, "Zekât", 3; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 272, 418; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü 'ulümi'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Haydarâbâd 1935 → Medine-Beyrut 1397/1977, s. 39-41, 53, 119-122; İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs* (nşr. Nüreddin İtr), Dimaşk 1406/1986, s. 93-98, 279-288; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Nüreddin İtr), Dimaşk 1413/1992, s. 65-70, 90-94; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1403/1982, I, 237-242, 244-251; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1379/1959, s. 146, 149, 151, 169, 173, 191; *Tecrid Tercesesi*, Mukaddime, I, 299-318; Nüreddin İtr, *Menhecü'n-naḳd fi 'ulümü'l-hadîs*, Dimaşk 1406/1985, s. 423-447; Mahmûd el-Tahhân, *Teysîru muştalahi'l-hadîs*, Riyad 1407/1987, s. 102-119; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidî*, İstanbul 1997, s. 136-138.

EMİN AŞIKUTLU

MUHÂLEFETÜN li'l-HAVÂDİS (مخالفة للحوادث)

Allah'ın yaratılmışlara benzemediğini ifade eden selbî sıfatlarından biri.

Sözlükte “bir şeyin diğer bir şeye aykırılığı olması” anlamına gelen **muhâlefet** ile “sonradan vücut bulanlar, yaratılmış olanlar” mânasındaki **havâdis** kelimesinden meydana gelen **muhâlefetün li'l-havâdis** terkihi “yaratılmışlara benzemek” anlamıyla Allah'ın tenzihî sıfatlarından birini karşılar. Bu terkip naslarda geçmemekle birlikte hiçbir şeyin Allah'a benzemediği, O'nun şerikinin olmadığı, anne, baba, evlât ve yardımcısının bulunmadığı, denginin düşünülmeceği gibi (el-İsrâ 17/111; eş-Şûrâ 42/11; el-İhlâs 112/1-4) yanında Allah'ın zâtının yaratılmışlara özgü niteliklerden münezzehe olduğunu ifade eden birçok âyetin bulunduğu bilinmektedir (bk. ŞİRK). Aynı mahiyette çeşitli hadis rivayetleri de mevcuttur (meselâ bk. Beyhakî, s. 49-50; Ahmed İsmâ el-Kâtib, s. 173). Öyle anlaşılıyor ki itikadî konulara sistematik açıdan yaklaşım yapan âlimler, Allah'ın zâtını bütün yaratılmış-

lık özelliklerinden tenzih etmek amacıyla muhâlefetün li'l-havâdis terkihini terim haline getirmişlerdir.

Allah'ın, zâtı ve sıfatlarıyla birlikte yaratılmışlardan farklı bir varlık olduğu konusu üzerinde ilk duran kelâm âlimi Cehm b. Safvân'dır. Cehm, tenzihte aşırı gidecek naslarda açıkça belirtilen bazı ilâhî sıfatları bile aynen kabul etmemiştir (Ahmed b. Hanbel, s. 67-68; ayrıca bk. CEHM b. SAFVÂN). Onun tenzihiçi tavrına benzer bir tutum daha sonra Mu'tezile kelâmcılarından görülür. Tenzihte ileri giden Cehmî ve kısmen Mu'tezilî yaklaşım, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını yaratılmışlara benzetme karşıt grupların ortaya çıkmasına yol açmış, buna bağlı olarak Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâfîki ve Dâvûd el-Cevâribî gibi Şîa âlimleri Allah'ı maddî varlıklara benzetmiş (Nesefî, I, 119-122), Selefiyye hareketi içinde yer alan âlimler de Allah'a cihet nisbet ederek yaratılmışların nitelikleriyle ilâhî sıfatlar arasında benzerlikler bulunduğu anlamına gelebilecek bazı görüşleri savunmuştur (*DİA*, VIII, 496-497).

Kelâm âlimleri, Allah'ı yaratıklarla benzeşen bir varlık şeklinde tasavvur etmenin naslara uymadığını ve aklî bilgilere ters düştüğünü belirtmiş, böylece Allah'ın bütün yaratılmışlardan farklılığını muhâlefetün li'l-havâdis kavramıyla ifade etmişlerdir. Mâtürîdî, Allah'ın cisim ve araz özelliği taşımayan, dengi, benzeri ve zıddı bulunmayan bir varlık olduğuna dikkat çekmek suretiyle muhâlefetün li'l-havâdis sıfatının özüne ilişkin ilk bilgileri ortaya koyduktan sonra (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 44; Nesefî, I, 140) konu kelâm literatüründe “tenzihât” veya “Allah'tan nefyedilmesi gereken sıfatlar” başlığı altında incelenmiş, bilindiği kadarıyla ilk defa İmâm mü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), tarafından muhâlefetün li'l-havâdis adıyla bir selbî sıfat grubu zikredilmiştir (*el-İrşâd*, s. 54). Ancak Cüveynî'den sonra yazılan kelâm kitaplarında genellikle bu terkip kullanılmamış, terim, daha çok son dönem Mâtürîdiyye literatüründe Allah hakkında gerekli olan selbî sıfatlar arasında zikredilmiştir (Arapkirli Hüseyin Avnî, s. 39; İzmîrli, II, 89; Bilmen, s. 146).

Muhâlefetün li'l-havâdis sıfatının içeriği “zâtının kendinden başka varlıkların zâtına, sıfatlarının da onların sıfatlarına hiçbir şekilde benzememesi” diye özetlenebilir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, kendi dışındaki varlıkların mevcudiyetlerinin başlaması, devamı ve sona eriş olguları, bunların değişimi ve diğer bütün özelliklerin-

den münezzehtir. Allah'ın bu sıfatı O'nun mahiyetinin, yani mantıktaki beş tümeliden biri anlamında cinsinin bulunmadığı mânasına gelir ve ilâhî hakikatin insan zihni tarafından kuşatılamayacağını anlatır (Fahreddin er-Râzî, I, 138). Çünkü bu mânadaki mahiyet bir şeyin cinsinin ne olduğunu belirlemeyi ifade eder (Teftâzânî, s. 107). Sözü edilen sıfatın bu içeriği konusunda İslâm kelâmcıları ittifak halindedir. Cehmîyye, Mu'tezile ve Şîa âlimleri, bu sıfatın Allah'ın dünyada ve âhirette görülemez bir varlık olmasını gerektirdiği görüşünü savunmuş (Kâdî Abdülcebbar, s. 230-249; Ca'fer Sübhânî, I, 469-488), Sünnî kelâmcıları ise Allah'ın dünyada görülemez olduğu görüşüne katılmakla birlikte rü'yetullah ile ilişkin nasları ve insanın varlık yapısının âhirette değişeceği hususunu dikkate alarak müminlerin en büyük ilâhî lutuf olan rü'yetten mahrum kalmayacağı kanaatine varmıştır (bk. RÜ'YETULLAH; SIFAT).

Allah insan zihninde canlandırılan her türlü şekilden münezzehtir tarzında sözleri muhâlefetün li'l-havâdis sıfatını özetleyici mahiyettedir. Kelâmcılar bu sıfat bağlamında, Allah'ın üç unsurdan teşekkül etmiş tek bir cevher olduğunu iddia eden hristiyanları da eleştirmişlerdir (Nesefî, I, 111-118). Allah'ın yaratılmışlardan farklı bir varlık olması ilkesi, mümâselet konusuyla da irtibatlıdır (bk. MÜMÂSELET).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmîyye* ('Akâ'idü's-selef içinde), s. 67-68; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 207-214, 518-521; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 43-45; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ḥamse*, s. 213-249; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 49-50; Cüveynî, *el-İrşâd* (Temîm), s. 54-56; Nesefî, *Tebşîratü'l-edille* (Salamé), I, 110-122, 140-141; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erba'in*, Kahire 1406/1986, I, 138-171; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id* (Ramazan b. Muhammed el-Hanefî, *Şerhu Ramazan Efendi 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id* içinde), İstanbul 1320, s. 102-113; Şa'rânî, *el-Yevâkit ve'l-cevâhir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 52; Hüseyin el-Cîs, *el-Huşûnü'l-Hamîdiyye*, Kahire 1323, s. 21-22; Arapkirli Hüseyin Avnî, *İlm-i Kelâm*, İstanbul 1331, s. 39-44; İzmîrli, *Yeni İlm-i Kelâm*, II, 89-92; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul 1339-42, s. 146-147; Ahmed İsmâ el-Kâtib, *'Akîdetü't-tevhîd fi Fethi'l-bârî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1403/1983, s. 173; Ca'fer es-Sübhânî, *el-İlahiyyât* (nşr. Hasan Muhammed Mekî el-Âmilî), Beyrut 1410/1989, I, 453-465, 469-488; Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları*, İstanbul 1984, s. 161-163; Yusuf Şevki Yavuz, "Dârimî, Osman b. Sa'id", *DİA*, VIII, 496-497.

METİN YURDAGÜR